

**O'ZBEKISTONDA DAVLAT NASHRIYOTCHILIGINING SHAKLLANISH
VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI (1917–1941)**

Turopova Muxlisa Abdullo qizi
Oriental universiteti magistri
Shadmonova Sanobar Bazarbaevna
Ilmiy rahbar: prof.

Annotatsiya. *Ushbu tezis O'zbekistonda davlat nashriyotining tashkil topishi va rivojlanishi (1917–1941 yillar) mavzusiga bag'ishlangan. Unda oktyabr inqilobidan keyin Turkiston ASSR hududida matbaa korxonalari millatlashtirilishi, Turkiston Davlat nashriyotining (Turkdavnashr) 1920-yilda tashkil etilishi, O'zbekiston SSR tuzilgandan so'ng 1925-yilda O'rta Osiyo Davlat nashriyoti negizida O'zbekiston Davlat nashriyotining yaratilishi, 1930-yillarda ixtisoslashgan nashriyotlar tarmog'ining shakllanishi va 1941-yilgacha bo'lgan faoliyati tahlil qilindi. Maqola real arxiviy va statistik ma'lumotlarga asoslanib, davlat nashriyotlarining savodsizlikni tugatish, sovet mafkurasi targ'iboti, milliy adabiyot rivoji va madaniy inqilobdagi rolini ochib beradi. Tadqiqot ishining maqsadi ushbu jarayonning bosqichma-bosqich shakllanishi va natijalarini ilmiy jihatdan yoritishdan iborat. Tadqiqot ishi davomida O'zbekiston va xalqaro manbalarga tayanilgan. Natijada, davlat nashriyotlari O'zbekiston madaniyatining sovetlashuvida muhim vosita bo'lganligi isbotlandi.*

Kalit so'zlar: *Davlat nashriyoti, O'zdavnashr (Uzgosizdat), Turkdav nashr (Turkgosizdat), matbaa millatlashtirishi, savodsizlikni tugatish, sovet targ'iboti, ixtisoslashgan nashriyotlar, 1917–1941 yillar.*

Kirish. XX asr boshlarida O'rta Osiyoda, xususan Turkiston va keyinchalik O'zbekiston SSR hududida davlat nashriyotining paydo bo'lishi inqilobiy voqealar bilan chambarchas bog'liq. 1917 yil Oktyabr inqilobi Sovet hokimiyati o'rnatilishi bilan birga matbaa va nashr ishlarini markazlashtirishga olib keldi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi O'zbekiston nashriyot tizimi sovet davridagi asoslarga tayanadi. 1917–1941 yillar – bu millatlashtirishdan ixtisoslashuvigacha bo'lgan murakkab bosqichlarini o'rganishdan iborat. Maqolaning maqsadi - davlat nashriyotining tashkil topish jarayonini bosqichma-bosqich o'rganish, uning statistik ko'rsatkichlari, faoliyati va jamiyatdagi rolini ochishdir.

Quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

1. 1917–1924 yillarda Turkiston davrida millatlashtirishni tahlil qilish;
2. 1924–1925 yillarda O'zdavnashrning tashkil etilishini ko'rsatish;
3. 1925–1941 yillarda rivojlanish va ixtisoslashuvni baholash;

Tadqiqot ishida ilmiy-nazariy va tarixiy tahlil usullaridan foydalanildi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

Asosiy qism. 1917-yil oktyabr inqilobidan keyin Turkiston o‘lkasida matbaa korxonalari tezda sovet nazoratiga o‘tdi. 1917-yil 16-dekabrda Turkiston Sovnarkomi “Turkestanskiy vestnik” kabi gazetalar bosmaxonalari yopib, ularni bosmaxonachilar ittifoqiga topshirdi. 1918-yil 29-martdagi “Bosmaxona va litografiyalarni millatlashtirish to‘g‘risida”gi dekret barcha bosmaxonalarni davlat mulkiga aylantirdi. Natijada, 1918-yil may oyiga kelib 20 ta bosmaxona millatlashtirildi, bosmaxonachilarning mintaqaviy yig‘ini millatlashtirishni yakunlashni talab qildi. 1918-yil noyabrda Milliy iqtisod kengashi qoshida Poligrafiya bo‘limi tashkil etildi.[1, - B.43.] 1920-yil mart oyida Turkiston MIK Turkiston Davlat nashriyotini (Turkdavnashr yoki Turkgosizdat) tashkil etdi.[2, - B.15.] Bu O‘rta Osiyodagi ilk davlat kitob nashriyoti bo‘lib, barcha nashr ishlarini birlashtirish, qog‘oz taqsimoti va bosmaxona jihozlarini nazorat qilish vazifalarini bajardi. Turkgosizdat Narkompros (Xalq maorifi komissarligi) qoshida ishlagan va to‘rt tahririyatdan (ommaviy-siyosiy, ilmiy-pedagogik, badiiy-adabiy, plakat) iborat edi. 1921-yilda bolalar va qishloq xo‘jaligi bo‘limlari qo‘shildi. 1923-yilda Buxoro va Xorazm respublikalari bilan birlashib, O‘rta Osiyo Davlat nashriyotiga (Sredazgosizdat) aylandi.[2, - B.18.]

Bu davrda asosiy rol xalq orasida savodsizlikni tugatishdan iborat bo‘lgan. “Sovga” nomli birinchi o‘zbek sovet alfaviti (Sh. Rahimiy, 1921 yil, 100 ming nusxa) va darsliklar (1920 yilda 59 nom, 594 220 nusxa) chiqarildi. Ommaviy-siyosiy adabiyot (Lenin asarlari tarjimalari) targ‘ibot vositasi bo‘ldi. Bu davrlarda o‘ziga xos qiyinchiliklar ham mavjud edi. Bular, qog‘oz yetishmasligi, arab yozuvidagi shriftlar kamligi, kadrlar tanqisligi kabi muammolar edi. Shunga qaramay, Turkgosizdat sovet hokimiyatini mustahkamlashda muhim hissa qo‘shdi. 1924-yil 27-oktyabrda milliy-hududiy chegara chizilishi natijasida O‘zbekiston SSR tashkil etildi. 1924-yil 25-noyabrda Narkompros tuzildi, 30-noyabrda Uzgosizdat (O‘zbekiston Davlat nashriyoti) haqida Narkompros nizomi qabul qilindi. 1925 -yil 3-fevralda O‘zbekiston Inqilobiy qo‘mitasi Plenumi O‘zdavnashr nizomini tasdiqladi. Bu Sredazgosizdat negizida yaratilgan bo‘lib, O‘rta Osiyo Davlat nashriyotining vorisi edi.[3, - B.245.] O‘zdavnashr Narkompros qoshida ishlagan va o‘zbek, rus, qirg‘iz, qoraqalpoq, qozoq, tojik va boshqa tillarda adabiyot chiqargan. 1925-yilda O‘zdavnashr 189 nomda 874 bosma varaqda (asosan o‘zbek tilida) 1 074 000 nusxada kitob nashr etdi, umumiy tiraj 4 919 800 bosma varaq-nusxa. Darsliklar, ijtimoiy-iqtisodiy adabiyot, badiiy adabiyot ustunlik qildi. Bu bosqichda nashriyot milliy kadrlarni tayyorlash va mualliflar jamoasini shakllantirishga e‘tibor qaratdi. Xalqaro jihatdan, RSFSR Sovnarkomi 1930-yilda OGIZ (Davlat nashriyotlar birlashmasi) tuzgani O‘zbekistonda ham markazlashuvga ta‘sir ko‘rsatdi. Natijada, O‘zdavnashr 1925–1933 yillarda respublikadagi yagona universal davlat nashriyoti bo‘lib qoldi. Nashriyotlarning asosiy faoliyat roli: Savodsizlikni tugatish, sovet mafkurasi, milliy adabiyot rivoji kabi yo‘nalishlarga qaratilgan edi. 1925–1940-yillarda umumiy 19345 nomda 140 mln nusxadan ortiq adabiyot chiqarildi.[4, - B.112.]

Xulosa. Tadqiqot ishi natijasidan xulosa qilib ayta olamizki, 1917–1941 yillar O‘zbekistonda davlat nashriyotining tashkil topishi va rivoji Sovet hokimiyatining madaniy siyosati natijasi bo‘ldi. Turkdav nashrdan O‘zdavnashrgacha, keyin ixtisoslashuvgacha

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

bo‘lgan jarayon savodsizlikni tugatish, targ‘ibot va milliy madaniyatni sovetlashtirishda hal qiluvchi rol o‘ynadi. Statistika ya‘ni 1920–1924 yillarda 9 mln+ nusxa, 1925–1940 yillarda 140 mln nusxa bu o‘shini tasdiqlaydi. Natijada, respublika nashriyot tizimi mustahkam asos oldi, ammo repressiya va markazlashuv salbiy ta‘sir ko‘rsatdi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, davlat nashriyotlari O‘zbekistonning sovet davridagi madaniy taraqqiyotida muhim omil bo‘lgan. Kelajak tadqiqotlar uchun nashriyotlarga doir arxiv hujjatlar chuqurroq o‘rganish va ularni keyinchalik yanada kengroq o‘rganish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Milliy arxivi fondlari (Narkompros, O‘zdavnashr hisobotlari, 1920–1941).
2. Turkiston Davlat nashriyoti (Turkdavnashr) tashkil topishi haqida materiallar // milliykontent.uz va arxiv hujjatlari.
3. Jo‘rayev N., Karimov Sh. O‘zbekiston tarixi. Sovet mustamlakachiligi davrida. 2-kitob. Toshkent: Sharq, 2011.
4. Axundjanov E.A. O‘zbekistonning kitob-axborot madaniyati. Sovet davri: 1917–1991 yillar. Toshkent, 2022.
5. Usmonov Q., Sodiqov M. O‘zbekiston tarixi (1917–1991 yillar). Toshkent: Sharq, 2010.
6. Sovet O‘zbekiston kitobi (1917–1975) seriyasi. Toshkent (ziyouz kutubxonasi).
7. O‘zbekiston nashriyot-matbaa ijodiy uyi // uz.wikipedia.org (arxiviy ma‘lumotlar asosida).

